

1/24 7/44 28353

Ч. 24.

М. Миколаевич

ЦАРІ і ЛЮДИ

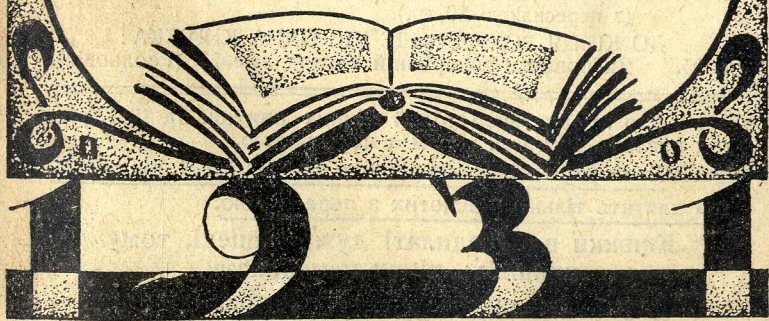
НАЧЕРК ІСТОРІЇ
РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В РОСІЇ

І. частина
(3 образками)
Ціна 50 гр.

Львів. Бібліотек
АН. УРСР

ЯВОРІВ — ЛИСТОПАД 1931.

Виходить одна книжка кожного місяця.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ „САМООСВІТУ“ НА 1932. РІК!
За 12 книжок річна передплата є тільки 3·50 зол.
з пересилкою!

Піврічна передплата виносить 2 зол.

Гроші слати тільки на адресу:
„ЦЕНТРОБАНК“, Львів, Ринок 10/1.
з допискою „Для Самоосвіти“.

ДО ТЕПЕР У 1931. РОЦІ ВИЙШЛИ ТАКІ КНИЖКИ:

- ч. 13. Опис землі. Наука географії. I. часть (з образками).
Ціна 40 гр. (з пересилкою 50 гр.).
- ч. 14-15. Які є народи і держави на землі? Наука географії.
II. часть (з образками). Ціна 70 гр. (з пересилкою 80 гр.).
- ч. 16. Атлас „Самоосвіти“. Ціна 60 гр. (з пересил. 70 гр.).
Сконфіскований!
- ч. 17. Причини світової війни. Історія світової війни в рр.
1914-1918. I. часть (з образками). Ціна 45 гр. (з пере-
силкою 55 гр.).
- ч. 18. Криза світового господарства. Ціна 45 гр. (з пере-
силкою 55 гр.).
- ч. 19. Як провадилася світова війна? II. часть (з образ-
ками). Ціна 45 гр. (з пересилкою 55 гр.).
- ч. 20. Основи життя. (Біологія). Ціна 40 гр. (з перес. 50 гр.)
- ч. 21. Атлас „Самоосвіти“. Ціна 60 гр. (з пересилкою 70 гр.).
Новий, доповнений наклад по конфіскації!
- ч. 22. Про найстарші часи людського життя на землі.
Ціна 45 гр. (з пересил. 55 гр.).
- ч. 23. Велика Україна в огнях. Історія укр. революції ч.
IV. Ціна 35 гр. (з пересил. 45 гр.).
- ч. 24. Історія революції в Росії. I. частина. Ціна 50 гр.
(з пересилкою 60 гр.).

ДО КІНЦЯ РОКУ ВИЙДЕ ЩЕ ОДНА КНИЖКА:

- ч. 25. Як повстав теперішній вигляд землі? (Геологія).
-
-

Хто купує тепер цілий річник книжок за 1931. рік,
той платить 4·50 зол. разом з пересилкою.

Хто купує тепер оба річники за 1930. і 1931. рік разом,
той платить тільки 8 золотих з пересилкою.

Книжки в передплаті дуже дешеві, тому
пришліть річну передплату.

Купуючи книжку окремо, платите дороще.

06
10

38253

ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА“

ОСНОВАНЕ ПРИ СПІВУЧАСТІ
УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ суспільно-історичних наук

ч. 24.

ЦАРІ і ЛЮДИ

НАЧЕРК ІСТОРІЇ
РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В РОСІЇ

5903

І. ЧАСТИНА

ЧАСИ ДО ПЕРШОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(3 образками)

НАПИСАВ
М. Миколаєвич

Ціна 50 гр.

ЯВОРІВ — ЛИСТОПАД 1931.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Накладом укр. вид. спіл. „ГРОМАДА“ у Львові, кооп. з обм. пор.

ТЗ(214-41
ТЗ(215-41

ЩО Є В КНИЖЦІ?

	стор.
I. Вступ.	3
1. Чому нам треба знати історію російської революції?	3
2. Яка різниця між назвою „Росія“ і Московщина	5
3. Які книжки треба прочитати перед читанням цієї книжочки?	6
II. Царська влада в боротьбі з власним московським народом.	6
4. Під царським чоботом.	6
5. Переміни в царських порядках.	9
III. Дворяни (шляхтичі) бунтуються проти царів.	12
6. Початок невдоволення між шляхтою.	12
7. Повстання декабристів	15
IV. Інтелігенція бореться проти царської самоволі.	17
8. Що таке „інтелігенція“ і звідки вона взялася?	17
9. Рух інтелігенції проти царської влади.	18
10. Революційні організації серед інтелігенції	21
11. Інтелігенція провадить боротьбу в інтересі працюючого народу.	27
V. Організація московських політичних партій.	27
12. Початки організації московських політичних партій.	27
13. Російська Соціал-Демократична Робітнича Партія.	29
14. Партія Соціалістів-Революціонерів.	30
15. Політична боротьба на Московщині до 1903. р.	31
16. Як повстали „большевики“ і „меншевики“?	34
17. Обі московські партії і національна справа.	39
VI. Війна з Японією і перша революція.	41
18. Російсько-японська війна і поширення революційного руху на Московщині.	41
19. Революція 1905. р.	44
20. Дальший революційний рух.	45
21. Наслідки першої революції.	46
22. Національні рухи підчас революції в р. 1905.	47

I. Вступ.

1. Чому треба нам знати історію російської революції? „Історія — це вчителька життя“, так казали вже в старину розумні люди. Тому ми вчимося історії всіх народів на землі, щоби з того, що дотепер діялося в житті людства, вчитися, як нам сьогодні оминати старі помилки при улагоджуванні нашого життя. Особливо треба нам вчитися історії *власного народу* та його працюючої кляси. Також треба докладніше цікавитися історією *тих народів, що сусідують з українським народом*, бо ці народи впливали на розвиток життя нашого народу. Тільки пізнавши історію українського народу та його сусідів (поляків, москалів, чехів, словаків, румунів, мадярів, турків), можна глибше зрозуміти українську бувальщину та сучасне становище нашого народу. Але Московщина це не тільки сусід України. Від 1654-ого року була більша частина України в державній залежності від Московщини. Зразу мала наша Україна досить великі державні права під Московщиною. Поволі ті права московські царі Україні обмежували всяким способом: хитрістю, підступом, підкупством українських старшин, деморалізацією серед несвідомих мас, а вкінці силою зброї ті державні права України вони скасували. Ті змагання московських царів тягнулися майже півтора сотки років (від 1654. року, коли Україна попала в державну залежність від Московщини аж до року 1775, коли московські царі воєнною силою знищили останній знак окремих державних прав України — Запорозьку Січ).

Від того часу велика більшість українського народу попала під безпосередню владу московських

царів. Московська влада тоді не тільки позбавила Україну всяких державних прав, але ще всіма силами старалася звести наш нарід ні нащо. Вона нищила його культуру, школи, письменність, забороняючи в 1876. р. навіть друкувати українські книжки; вона запровадила на Україні самі московські порядки, позбавляючи українських людей усяких вольностей; з України брала все, а на потреби України не лишала нічого. Тюрмою, шибеницею, палкою та Сибіром удержувалася московська влада на Україні цілий той довгий час *аж до її повалення в 1917. році*. Московська влада всяким підкупом і вигодами перетягнула на свій бік козацьку старшину і духовенство, так що українським остало тільки саме селянство. Висші українські верстви перекинулися в москалів, а селяни позбавлені освіти скоро забули, чиї вони сини, ким, за що закуті.

Треба було багато праці вірних синів України, щоби в народі знову роздути іскру свідомости.

Від 17-го століття називали московські царі цілу свою державу „Росія”, а назви підбитих країв забороняли (Україна, Литва, Польща, Білорусь і т. д.).

Отже щоби зрозуміти добре велику українську революцію в роках 1917-20, коли Україна вибивалася з московської неволі, треба нам також пізнати хід революції на Московщині. Без пізнання історії московської революції трудно було-б нам зрозуміти відношення Української Народньої Республіки до московського правительства в р. 1917, а відтак першу й другу війну московських большевиків проти України, наступ московського генерала Денікіна на Україну, становище московської меншини на Україні і взагалі відношення московських політичних партій до українців.

Атже не одному з самоосвітників приходилося брати участь у кривавих боях з московським боль-

шевицьким і денікинським наїздом на Україну. Не один український селянин чи робітник поляг у тих боях. Тому треба нам пізнати не тільки самі ті воєнні події, але й ті основні причини, які пхали московські влади до війни проти української революції.

Тому видавництво „Самоосвіта“, кінчаючи історію української революції, дає для науки своїм читачам ще й історію *російської* революції. (Відтак буде начерк історії других сусідів українського народу).

2. Яка різниця між назвою „Росія“ і „Московщина“? Московський нарід за панування своїх царів підбив був під свою владу не тільки український народ, але й інші народи: білоруський, польський, фінський, грузинський, вірменський і інші. Від 17-ого століття почали московські царі називати цілу свою державу „Росія“. Отож назва „Росія“ означала перед світовою війною цілу ту державу московських царів разом з Україною, Білорусю, Польщею, Фінляндією, Грузією і т. д. В тій *російській* державі мали *пануюче* становище *москалі*. Урядова мова була московська, школи московські, урядники мусіли бути або родовитими москалями, або мусіли переходити на московське. Самі москалі називають себе „*русскими*“, але наш нарід їх назвав *москалями* (так само наприм. ми називаємо німецький нарід „німцями“, а вони самі називають себе „Дойтше“, а французи називають їх „Алеман“).

Колись, за княжих часів, перед тисяччю років, український нарід називався *Русь*. Руські (українські) князі підбили були під свою владу також московський нарід і від князів з руського роду почали себе називати москалі „*руськими*“. Подібно повстала назва „*Франція*“. Колись Франція називалася „*Галія*“. Але її підбили князі з племені Фран-

ків і від них почали називати себе галійці французами.

Тому правдива Русь-Україна, коли почала відроджуватися, стала називати себе тільки Україною, аби не мішали її з Московщиною, котра присвоїла собі наше старе ім'я.

Отож тут у тій книжочці ми будемо оповідати головню про історію революційної думки в самій Московщині, тоє в тій країні, де живуть у переважаючій більшості москалі. Про революцію на інших землях колишньої російської держави будемо тут згадувати коротко лише тоді, коли це буде потрібно для зрозуміння подій на Московщині, або коли рух на тих землях мав *загальний російський* характер.

3. Які книжки треба прожити перед читанням цієї книжочки? Для лекшого зрозуміння того, про що буде оповідатися в тій книжочці, треба передтим перечитати ще такі книжочки: 1) „Які є народи і держави на землі“ (Ціна 80 гр. з пересилкою). 2) Історія української революції I. і II. частини. (Ціна по 60 гр. кожна з пересилкою). 3) Історія світової війни ч. I. і II. (Ціна по 55 гр. з пересилкою). 4) Атлас „Самоосвіти“ (політична і фізична мапа Європи). Всі ці книжки є видання „Самоосвіти“. 5) С. Степняк: Підземна Росія.

ВПРАВА: 1.) Чому нам треба знати не тільки історію українського народу, але також його сусідів? 2) Від коли попала Україна в залежність від Московщини? 3) Порівняйте передвоєнну Австрію і Росію! 4) Який нарід у Росії був пануючим народом? 5) Які народи поневолювала Московщина?

II. Царська влада в боротьбі з власним московським народом.

4. Під царським чоботом. Московський народ опинився дуже скоро цілий під *необмеженою* владою князів, що потім називалися царями. На Московщині *знищили царі скорше всяку самоуправу*

сільських і міських громад, як це сталося в інших державах. Коли на Україні, в Польщі, в Німеччині та в інших країнах князі і королі мусіли цілі сотні років зносити важку боротьбу з самоуправою сіл, міст, шляхти, церкви, — то на Московщині царі ту боротьбу перевели з успіхом у короткім часі. Наслідком того маса московського народу дуже скоро забула про колишню свою свободу та привчилася покірно хилити голову перед тою царською владою, котра їй сиділа на плечах.*)

Крім того Московщина була довгі віки в татарській неволі. Від другого нападу татар в році 1237. аж до року 1480. перебувала Московщина під владою татарських ханів. Отже *майже дві з половиною сотки літ виховувалася Московщина під татарським впливом*. У тім довгім часі, коли Московщина була залежною від татарських ханів, навчилися московські царі від татар усіх їхніх способів влади: *необмеженої самоволі, віроломства, жорстокости, нищення всякої самодіяльності в народі*. Цар робив у державі все, що хотів. Він не вязався навіть власними законами. Цілу державу уважав за свою приватну власність. Усі піддані, без огляду на свій стан, були для нього рабами. Правда, висший стан — бояри (шляхтичі) іменем царя управляли державою як його урядники. Вони мали у своїй власности землю разом з селянами, яких забили в тяжку панщину (кріпацтво). Але цар міг кожної хвили таксамо самовільно скрутити голову бояринів, як і селя-

*) Держава, на чолі котрої стоїть князь, король чи цар, називається монархія (монос = один, архейн = панувати), отже це значить, що панує в тій державі один чоловік. Коли та влада царя є необмеженою, то називається владою абсолютною (незвязаною). Коли в монархії є основний закон (конституція), котрий устанавляє виборних послів для видавання законів і контролі над владою, тоді така влада називається конституційна монархія.

нинові-кріпакові. Ті татарські звички царської влади виявлялися в постійних убийствах у царській родині. І так цар Іван Грізний мордував без розбору не тільки своїх підданих, але сам убив власного сина. Цар Петро I. також убив самотнього свого сина. Цариця Катерина II. (та, що доконала поневолення України і зруйнувала нам Січ) веліла своїм посіпакам убити власного чоловіка царя Петра III. та попереднього царя Івана VI. Син Катерини II., цар Павло I., був замордований при бунті власного сина Александра I. І так далі.

Царі підчинили собі також зовсім *церкву*. Поволі церква зійшла на Московщині до становища звичайного царського уряду. Властивим головою церкви був цар, котрий управляв церквою при допомогі податних собі єпископів. Попи в більшості були донощиками і агентами влади. Тому народні маси не мали віри до попівської урядової релігії. Народ замикався сам у собі, шукаючи собі сам своєї віри в різних чудернацьких сектах.

Освіта на Московщині через довгі віки була дуже низька. Царі не допускали народу до ширшої освіти, бо всякі книги, які не були церковні, уважали за діло чорта. Вони боялися, що більш освічений народ скорше скине царську самовільну владу. Тому довгі віки не допускали царі до того, щоби до Московщини заходила висша освіта з України чи з Західної Європи. Московщина була відокремлена від усяких культурних впливів більш освічених народів і тому там панувала страшна темнота. Не було тоді на Московщині розвиненого висшого ремесла, а всякі ліпші вироби треба було спроваджувати з заграниці.

Соціально був тоді поділений московський нарід ось як: маса народу були *селяни-кріпаки*; ними управляли *бояри*, котрим мусіли робити селяни пан-

щину та поносити всі податки; по містах були досить численні *купці*. Всі вони не мали ніяких політичних прав, бо у державі панувала царська самоволя.

5. Переміни в царських порядках. Так стояла справа на Московщині до початку 17-го століття. В тім часі вимер один царський рід (Руриковичів), а за царський престіл почалася боротьба між кількома кандадатами. Почалося замішання. В ту боротьбу вмішалися поляки, котрі попирали одного з кандидатів на царя. Польське військо разом у союзі з українським козацьким гетьманом Петром Сагайдачним заняло було велику частину Московщини (1612. р.). Остаточню ця боротьба скінчилася тим, що до влади прийшов *новий рід Романових*, котрий правив Росією аж до 1917. З того роду останній московський цар Микола II.

У війні з Польщею переконалася московська царська влада, що треба завести нові порядки в управі державою, аби удержатися проти Польщі та щоби ще поширити свою владу на інші народи. В тій цілі заводиться на Московщині вже *постійне військо*, виучуване на європейський спосіб і з ліпшою зброєю. Заведено постійну й ліпше зорганізовану бюрократію (*урядників*). Для того царі спроваджували собі освічених чужинців, особливо німців, українців, французів і ін., котрі мали вчити москалів організації урядів і війська. Народні маси, а особливо селянство, притиснула царська влада ще більше, як передтим. Шляхта давніше в більшості брала від селян тільки чинш, а сама не провадила господарства по фільварках. Від тепер шляхта почала для торгівлі збіжжям провадити сама *фільваркову господарку*, а тому запрягала селян до щораз тещої панщини.

За приміром козацьких воєн на Україні під-

носило нарешті й московське селянство бунти проти панського утиску. Так при кінці 17-го століття був бунт селян під проводом *Стенки Разіна*, але царське військо той бунт кріваво задало.

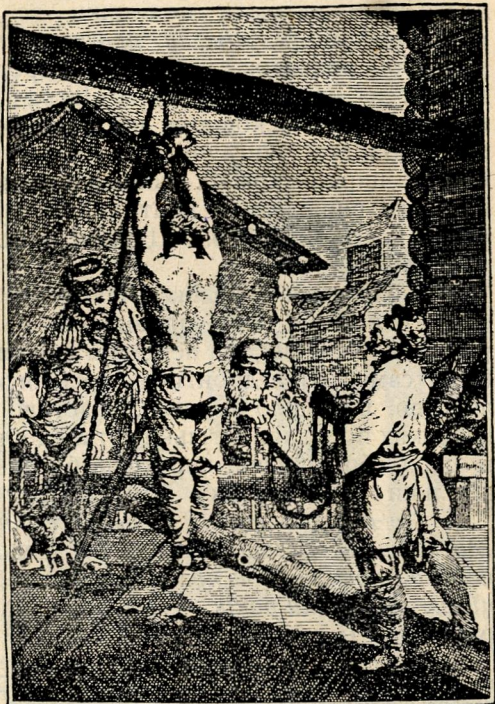

1. обр. Цар Петро І. (сучасний портрет).

Найбільше змін у державних порядках Московщини перевів цар *Петро І.* (панував від 1689. до 1725. року). Він старався завести на Московщині європейську освіту. Всі уряди, військо — він ладив на взір німецький. Своїх бояр він хотів переробити на європейських шляхтичів, називаючи їх дворянами (ніби вони роблять службу на царським дворі). Ті дворяни мали покинути старий московський одяг, вбиратися по німецьки, голити бороди і т. д. Ту „культуру“ заводив цар

тільки поверховно: в одязі, в науці чужих мов, в домашнім уладженні, в будовах домів. Зрештою цар держався у поведінці з тими дворянами та й з усіма підданими тих самих диких звичаїв, що і його попередники. Притім цар заводив ту зверхню культуру серед дворянства дослівно *буком*, бо хто не хотів держатися нових приписів про одягу, про гоління бороди і т. д., того немилосердно цар казав побивати *буками*. Дуже часто сам цар виконував власноручно ті езекуції *буком*. Очевидно, що всю ту німецьку зверхню ніби „культуру“ ширив цар

тільки серед дворянства і частинно серед попівства та міщанства. Селяни й далі погибали в кріпацтві серед кромішньої тьми, серед нелюдського визиску, як невольники. Між дворянством, урядниками („чиновниками“) і народніми масами повстала через те страшна, глибока ненависть. Цар віддав селянство на цілковиту поталу поміщикам. Поміщик був паном не тільки праці селянина, але й його життя і смерті. Поміщик був над своїми кріпаками самотнім суддею. Від його суду не було можна селянинові відкликатися до ніякого державного царського су-

2. обр. Кара „великого кнута“. По-вищий образок це рисунок з 17-го століття і по-ходить з книги, що описує тодішнє життя в Росії. Тілесну кару буками і кнутом уживали в Росії проти осіб усіх станів. Щойно від часів цариці Катерини II. шляхта була звільнена від цієї кари. Зате супроти селян уживали цю кару суди не тільки за панщини, але й по знесенні панщини аж до першої революції.

смерті. Поміщик був над своїми кріпаками самотнім суддею. Від його суду не було можна селянинові відкликатися до ніякого державного царського су-

ду. Селян уважали поміщики за *худобу*: вони ними *торгували, міняли, програвали в карти*.

Той розвиток суспільних верств народу ішов далі за наслідників царя Петра I. Останній раз піднявся на Московщині ще один селянський бунт під проводом *Пугачова*, котрий видавав себе за живого царя Петра III. (чоловіка цариці Катерини II., що його вона веліла вбити). Цей бунт тривав два роки (від 1773—1775.). Царські війська і той бунт утопили в крові.

Оба бунти — Разіна і Пугачова не були спробами революції. Оба провідники не хотіли ані переміни державних, ані переміни соціальних порядків. Вони самі хотіли добитися царського престолу. Селянство, що йшло за ними, властиво не було проти царських порядків, а тільки хотіло добитися „правди“ в царя, бо мовляв, цар хотів би добра народові, а тільки не знає, яку йому кривду роблять пани.

Це були останні більші селянські бунти на Московщині. Відтак московські народні маси терпеливо зносили своє ярмо в несвідомості й темноті цілих дві сотки років — аж до першої московської революції (і в цілій Росії) в 1905. р.

ВПРАВА: 1) Чому на Московщині не було довгі віки народніх повстань проти царського утиску? 2) Який був вплив татарської неволі на Московщину? 3) Коли й котрий цар почав заводити на Московщині європейську цивілізацію? В який спосіб? 4) Як повстал панщина на Московщині?

III. Дворяни (шляхтичі) бунтуються проти царів.

6. Початок невдоволення між шляхтою. На протязі 18-го століття підбили московські царі під свою владу *нові країни*: вони остаточно поневолили *Україну* разом з Кримом; на заході підбили більшу частину колишньої *польської держави* (решту польської держави забрала була Австрія і Пру-

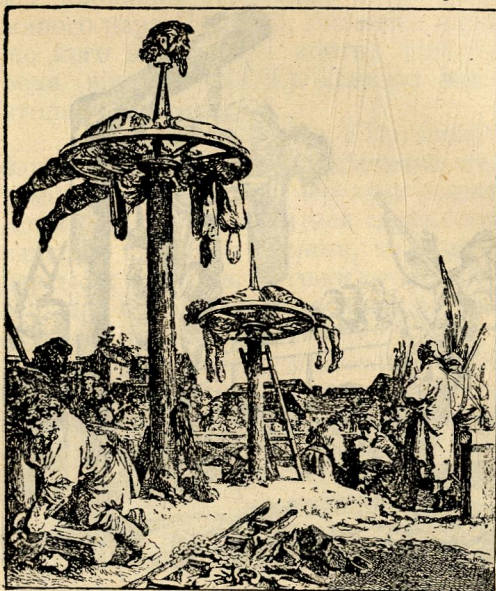
сія); на північному заході здобула Московщина ціле побережжя *Балтійського* Моря. Таким чином Росія мала *доступ до двох морей*: Балтійського і Чорного. Через доступ до моря могла розвиватися скоро *торгівля*, особливо вивіз збіжжя. Це причинялося до розвитку *промислу* в державі. До розвитку промислу фабричного причинялася ще та обставина, що наслідком воєн французького цесаря Наполеона I. (початок 19-го століття) припинився був вивіз збіжжя за границю. Тому дідиці (поміщики) кидалися до закладання фабрик, щоби відбити собі *страту* на торгівлі збіжжям.

3. обр. Кара завішення гаком за ребро. (Рисунок з 17-го століття). Її уживали тільки проти селян.

Очевидно, що до промислу бралися й міщанські верстви. Промисл набрав *капіталістичного* характеру, то є, що виробництво почало провадитися при допомозі *найманої праці* робітників. Річ у тім, що новий промисл ішов при допомозі складні-

ших машин, до котрих треба було не темних кріпаків, а більше освічених людей. Такі робітники, особисто свободні, працювали за наємну плату і тому старалися самі виробити як найбільше товару та не псути машин. Тому, що на селі панувало всюди

4. обр. Кара колесування. (Рисунок з 17-го століття).

кріпацтво, то вільних наємних робітників для промислу було замало. З цієї причини міщанські промисловці почали виступати за знесенням кріпацтва на селі, щоби мати робітників більше і дешевше. Ті промисловці-фабриканти ширили серед дворян-поміщиків думку, що в інтересі кращого господарського

розвитку треба або знести або хоч обмежити кріпацтво. *Отож через зріст капіталістичних підприємств ширилося серед дворянства політичне вільнодумство.*

Це перша причина нових течій серед дворянства.

Друга причина — це духовий вплив *Великої Революції у Франції* (кінець 18-го, а початок 19-го століття). Французська революція повалила була королівську самоволю, проголосила *рівність усіх людей* без огляду на „уродження“, а навіть у конституції нової французької республіки постановила припис, що громадяни мають право бунтуватися проти власної влади, колиб вона хотіла поступати безправно і самовільно. Росія довго воювала з революційною Францією, а відтак з французьким цісарем Наполеоном I. На оборону перед французьким походом на Москву (1812. року) покликав цар усю дворянську молодь до війська. Та молодь, побувавши в Європі та наслухавшись нових думок про право, свободу та про рівність усіх людей перед правом, перенялася тими думками. Вона побачила щойно тепер без заслони, який ганебний той спосіб влади, що завели царі, не допускаючи свободи думки й слова навіть для дворян (шляхти). Над цілим населенням панувала самоволя царської поліції. Ті офіцери царської армії надихалися в Європі свободнішим повітрям. Повернувши до дому, зненавиділи вони поліційну царську неволю та забажали також для своєї батьківщини більшої свободи.

7. Повстання декабристів. Та дворянська і почасті міщанська молодь зпоміж офіцерів почала основувати *таємні товариства*, щоби у відповідний час підняти революцію проти царя та вимусити від нього *нову конституцію*, то є, щоби громадяни мали забезпечену свободу та участь в управі державою.

Ці таємні товариства дворян підняли бунт по смерті царя Олександра I. в день, коли військо мало зложити присягу новому цареві Миколі I. Це було 26. грудня 1825. року. Тому, що повстання

5, обр. „Сквозь строй“. Цей кари уживали при війську в Росії ще в 19-тому столітті. Покараний ішов через два ряди війська і кожний салдат мусів його бити з обох боків. Так бита людина або гинула або на все тратила здоров'я. Цей рисунок виконав Тарас Шевченко, коли його за кару були взяли до війська.

сталося в грудні (по московськи „декабр“), то це повстання називається повстанням *декабристів*. Однак це повстання цар дуже скоро здусив при допоміг вірних відділів війська, а провідників велів повісити.

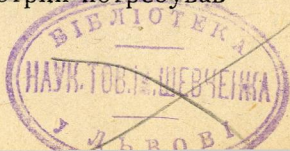
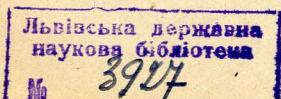
Це повстання впало через свою внутрішню слабкість: проводирі мали плян революції (конституцію), але до себе приєднали тільки дворян. Народня маса взагалі не знала, що діється і про що йде боротьба. Однак це повстання мало велике значіння для дальшого розвитку революційного руху на Московщині: геройська смерть повстанців на щибениці та їх думки про конечність народньої свободи одушевляли слідуючі покоління до боротьби з царською самоволею.

Вправа: 1) Чому і коли почав на Московщині розвиватися промисл? 2) Чому дворянство і міщанство перенималося свободолобними думками? 3) Чому повстання „декабристів“ було безуспішне?

IV. Інтелігенція бореться проти царської самоволі.

8. Що таке „інтелігенція“ і звідки вона взялася? Слово „інтелігенція“ є латинське і значить „розум“ або „освіта“. Цим іменем називають усіх тих людей, що мають більшу освіту, як ціла маса народу. Отже до інтелігенції нині зачисляємо не тільки лікарів, інженерів, адвокатів, учителів, урядовців і т. п. людей, що мають покінчені вищі школи, але також і тих селян чи робітників, котрі „самоосвітою“ здобули собі дійсну загальну освіту. Але давніше інтелігенцією називали лише тих людей, що жили з праці своєю головою, отже урядництво (державне і приватне), учительство, а також студентство.

Інтелігентська верства почала в Росії розвиватися численніше щойно тоді, коли почав поширюватися капіталістичний промисл, котрий потребував більше число умових працівників.

9. Рух інтелігенції проти царської влади.

Під впливом західньо-європейських думок про свободу і рівність людей та під впливом повстання декабристів ширився серед інтелігенції в цілій Росії рух проти необмеженої самоволі царської влади, а особливо проти поневолення селянства. Цей рух ішов рівночасно і серед інтелігенції московської, грузинської, польської і т. д. Але рух серед інтелігенції немосковської (наприм. української) різнився своїми цілями від революційного руху московської інтелігенції. Московська інтелігенція виступала в боротьбі тільки за тим, щоби знести кріпацтво селян та завести в Росії свободну конституцію, а натомісць інтелігенція немосковських народів добивалася ще *національної свободи* для своїх народів.

Хто цікавився життям нашого великого поета Тараса Шевченка, той знає, що в тім часі гурток укр. інтелігенції заснував навіть таємне товариство, Кирило - Методіївське Брацтво, для пропаганди визвольних політичних думок. Члени гуртка були зате строго покарані (про це буде ширше в історії України).

По невдатім повстанні декабристів запанувала ще *сильніша реакція* (назадництво) царської влади. Цар скріпив ще більше поліцію і жандармів, котрі слідили і карали кожний свободний крок. Заведено строгу цензуру (контролю) на всякий друк. Заборонено всякі організації. За всяке свободніше слово карав цар письменників і поетів тюрмою і Сибіром.

Але цей утиск не зміг зломити свободолобної думки серед московської інтелігенції та її боротьби проти кріпацтва. Навпаки, рух почав поглиблюватися та перемінюватися в *рух радикальний*, то є за повною переміною не лише політичних, але й суспільних (соціальних) та господарських порядків на

6. обр. Ярмарок на кріпаків у Нижнім Новгороді. В Росії за кріпацтва відбувалися окремі ярмарки, на котрих пани продавали людей як худобу.

новий соціалістичний (товариський) лад. Появляються перші провідники того руху серед московського суспільства — *Огарйов, Бакунін, Герцен* і інші. Також серед українського народу ширився подібний рух, а в поміч першим будителям, як Шевченко, Костомарів, Куліш і др. прийшли нові, як Марко Вовчок, Антонович; за ними прийшли молодші, вже виразно соціалістичні діячі: М. Драгоманів, С. Подолинський, Хв. Вовк і другі.

Під натиском того руху серед інтелігенції усіх народів Росії, даліше під натиском невдоволення самих селян, а вкінці *через програну війну* з Туреччиною і Францією царська влада була примушена *знести кріпацтво*. Це сталося щойно 1861. року, то є найпізніше в цілій Європі; (у Франції було кріпацтво знесене ще в 1789. році, в Австрії 1848. р.). Кріпацтво знесено в цілій Росії за царя Олександра I., а тому урядові історики назвали його „Освободителем“. У дійсности царська влада знесла тільки зверхне кріпацтво (панщину), але *селян з поміщицької неволі не визволила*. Справа в тім, що за „визволення“ мусіло селянство заплатити великі гроші: селяни при знесенні кріпацтва дістали *дуже малі наділи землі*, за котрі була установлена дуже висока ціна викупу. Таким чином селянство остало даліше безземельним або малоземельним та мусіло десятки років відробляти, щоби викупити ту землю.

Хоч як недостатнє було це „визволення“ селян, то всетаки був це перший успіх руху інтелігенції.

Селянство було визволене з *панщини*. *Господарство* остало даліше в страшнім визиску поміщиків (дідичів), бо в руках дідичів остала більшість землі. Але найбільша біда була в тім, що селянство не мало *ніякої освіти*: воно блудило в темноті безпросвітній. За панщини царський уряд і поміщики не допускали до того, щоби на селі була

школа. Коли селянство своїми коштами хотіло постаратися о школу, то пани і царські урядники це забороняли. Пани повторювали стару панську побрехеньку: „Хтож буде за плугом ходити, як мужики за книжки засядуть? Мужик — до вилів і гною!“ Цар знову видавав нераз „укази“ (царські прикази), що ні селянин ні навіть звичайний міщанин не сміє мати освіти, і остерігав, що вони не сміють „*палучать неспрілічне їх званію образованіє*“ (по українськи: „діставати *непростойну* їх покликанню освіти“).

Коли почали на Україні з 1859. р. закладати студенти для селян недільні *школи*, то цей рух поширився і на Московщину. Але царський уряд перелякався тих шкіл та вже в 1862. р. їх заборонив! Цар боявся освіченого селянства! Алеж для війська треба було мати вояків, котрі вміють хоч відчитати „номер“. Тому влада передала шкільну справу під попівську опіку, як під найвірнішу опору трону. Тай у пізніших роках (1878.) царська влада видавала на освіту одного *сільського* школяра 4 *копійки* в рік, а на школярів синів *шляхти* по 900 *рублів*! Тай взагалі за весь час існування царської влади в Росії не був заведений *шкільний примус*. Навпаки добрим школам на селі влада ще всяко перешкоджувала.

На Україні царі знищили поволі ті школи, які були за української державности. І так коли в 3. повітах Чернігівщини було в р. 1748. шкіл 134, то в р. 1860. було їх там уже *тільки 14*.

Отже всі стовпи, на котрих опиралася царська влада, були ще сильні: господарський визиск, політичний утиск і темнота селянських мас. Тому боротьбу проти тої неволі могла вести даліше тільки ідейна інтелігенція.

10. Революційні організації серед інтелігенції.

Але той частинний успіх інтелігенції не вдовольняв.

Царська влада поступилася тільки на один крок у справі кріпацтва, котрого довше удержувати було неможливо хочби з огляду на те, що його знесення вимагав розвиток капіталізму. Зате під політичним і культурним оглядом царська влада не попускала ані на волос. Далі панував політично-жандармський режим, — цензура, тюрма і Сибір для тих, що домагалися політичної і культурної свободи.

Серед інтелігенції почали нарешті творитися таємні *революційні гуртки*, котрі ставили собі завданням всіми способами боротися проти необмеженої влади царя, а за таку управу державою, щоби владу установляли та давали закони виборні представники народу. Революційний рух скріплювався через недавно програну війну з Туреччиною і Францією (р. 1859.).

Ці революційні гуртки об'єдналися в р. 1863. в одну організацію під назвою „Земля і воля“. До неї належала тільки інтелігенція, з окрема студенти і офіцери. Уряд переслідував люто ту організацію. Перевів масові арешти й багато її членів заслав на Сибір. У р. 1866. зробив *Караказов* замах на царя Олександра I. Замах не вдався. Караказова велів цар повісити, а притім загострив ще більше політичний утиск. Поступові часописи уряд замкнув. Організація „Земля і воля“ була розбита.

В тім часі почав серед інтелігенції більше ширитися *радикальний і почасти соціалістичний рух*. Головними провідниками того руху були *Герцен, Бакунін і Лавров*. Всі вони на соціалістичний рух дивилися інакше, як у Західній Європі. Там соціалісти по науці Маркса, Прудона і ін. розуміли, що соціалістичного ладу не можна завести через бунт якоїсь невеликої таємної організації. Вони вчили, що тільки через свідому організовану *масову класову боротьбу* може працюючий народ добитися влади та перемінити

всі соціальні порядки, визволяючи працю від визиску. Тимчасом московські соціалісти не мали терпеливості для такої довгої праці. Вони думали, що можна через добре дисципліновану *невелику таємну організацію* підняти відразу до бунту цілу селянську масу. По вдатнім бунті дісталась би влада тому гурткові заговорників і він згори, при допомозі диктатури завів би в цілій Росії соціалізм. Як бачимо, то вже при самих початках соціалістичний рух на Московщині ріжнився тим, що він не обстоював конечно демократії (народовластя).

Висновки з тої науки московського соціалістичного гуртка були прості: треба негайно йти в „народ“ та повести його за собою до бунту проти теперішнього ладу. Багато інтелігентів пішло для тої цілі працювати на село як звичайні робітники, бо притім думали *скоро* потягнути за собою до боротьби цілу селянську масу. *Але це „ходження в народ“, що відбувалося в 70-их роках, було без-успішне.* Темна, неосвічена селянська маса не могла протягом *короткого* часу зрозуміти тої революційної пропаганди. Селяни лишилися байдужі до неї. Духа бунту в них не було, бо вони ще не розуміли, звідки походять несправедливі порядки. Уряд скоро викрив цю організацію „народників“, поарештував та засудив на Сибір (1878. року).

(„Ходження в народ“ мало свій початок на *Україні*, де почали студенти для селян і робітників закладати безплатні недільні школи ще в р. 1859.)

Царська влада в тім часі (1877. р.) провадила довгу й криваву війну з Туреччиною для здобуття собі пануючого становища на Балканському Півострові та щоби здобути вільний проїзд кораблів через Дарданелі (Гл.: „Самоосвіта“ ч. 17. „Причини світової війни“, стор. 22). Була це імперіялістична (завойов-

ницька) війна. Але для замилення очей заграниці та для піднесення „патріотичного“ почування серед москалів та підбитих славянських народів (українців, поляків, білорусинів) заявляла царська влада, що вона йде „визволяти“ сербів і болгар зпід турецької неволі. Цар видав маніфест (відозву), в котрім заявляв, що піддані турецького царя серби й болгари *„не видержали гіркої неволі і повстали проти утискувачів“*. Тепер цар шле військо, щоби їм допомогти до „волі“. Цей маніфест викликав навіть серед затурканих людей таку думку, що перше, заки визволяти з гіркої неволі *чужих*, то треба визволяти з такої самої неволі *своїх*. Революційну думку скріпляло ще й те, що нездарні царські генерали десятками тисяч тратили вояків у боях, якими вони не вміли кермувати, а зате *крали* як круки всякі припаси для вояків на фронті. Через те військо гинуло в безглуздох боях. Між іншим генерал, що командував московським військом при облозі турецької твердині *Плевни*, велів її брати „штурмом“ („приступом“) без ніякої підготовки, щоби тільки на царські іменини зголосити цареві про здобуття твердині. Притім лягло 40.000 вояків. Військо гинуло також з голоду і від хоріб, бо не мало що їсти, тому що генерали більшість припасів розкрадали.

Отож по скінченні тої війни почало серед свідомих кругів суспільства ширитися ще більше невдоволення проти необмеженого самодержавства царя. Це використали революціонери.

В тім часі відновлено знову організацію „Земля і воля“. Як провідну думку поставила собі вона такий ідеал: „*Земля*, як надбання тих, хто на ній працює; і *воля*, як загальне право всіх людей самим порядкувати своїми справами“. Ця організація також не розуміла того, що нового ладу можна

добитися тільки організованою свідомою масовою боротьбою. Сучасний лад царської держави опирався *не на одиницях* (міністрах, губернаторах, повітових начальниках і т. д.). Царська влада опиралася на десятках тисяч поліції і жандармів, на війську, а головню *на збаламученій попами народній масі*, одним словом — царі розпоряджали *масою* матеріяльних середників і пропаганди через уряд, школу, церкву і друковане слово, так що їх владу можна було повалити тільки масовою революцією, до котрої треба було *виховати* через відповідну довшу пропаганду й освідомлення. *Поодинокі* виступи не могли змусити влади до уступок, бо ніяка влада таких поодиноких терористичних виступів не боїться.

Тимчасом відновлена „Земля і воля“ освідомлюючої та організаційної роботи не продовжувала, але взялася до поодиноких терористичних*) виступів. В рр. 1876—1879 зробила ця організація кілька замахів на висших царських урядників та на самого царя (той останній замах невдатний). Але всі ті замаху не тільки не досягали якихось уступок зі сторони царя, але навпаки влада ще більше загострювала утиск народу. Тому в організації „Земля і воля“ повстало роздвоєння: одні члени казали, що треба дальше продовжувати терористичні замаху проти відповідальних урядників і царя, аж цар зробить уступки для політичної волі; другі казали, що треба терор покинути, а взятися вперто до масової організації. В р. 1879 прийшло до розколу внутрі організації: терористи утворили окрему організацію під назвою „*Народня воля*“, а другі організацію „*Чор-*

*) „Терор“ — слово латинське і значить пострах. Коли хтось через погрози, напади, убийства і т. п. хоче когось примусити до якоїсь уступки, то це є терор. Терорист є той, хто уживає постраху як способу боротьби.

ний переділ". Ця остання група хотіла провадити масову організаційну і освідмляючу роботу серед селянства і робітництва і в той спосіб підготовляти революцію.

Організація „Народня Воля“ існувала до р. 1887. Слід признати, вона обєднувала в собі значне число відважних, геройських і жертвенних революціонерів. Її члени йшли з отвертими очима на смерть, коли організували замаху на царя, чи на його міністрів і губернаторів. Вони виконали кілька канадцять таких замахів, в тім пару на царя. Одні замаховці зловлені йшли на шибеницю, а на їх місце приходили нові жертвенні боевики. Вкінці в 1881. р. вдалося „Народній волі“ вбити бомбою самого царя Олександра II. Але всі ті замаху не приближали організації до поставленої ціли. По смерті вбитого Олександра II. прийшов до влади його син Олександр III. Він також продовжував вперто реакційну політику свого вбитого революціонерами батька. „Народня Воля“ зорганізувала ще кілька замахів на міністрів і царя, але поліція через шпїонів і провокаторів її членів виловила, заслала на Сибір і в той спосіб коло 1887. р. остаточно знищила ту організацію.

Це була організація московська, але в ній було членами також багато українців (і то були одні з найбільших борців), а також зпоміж інших народів Росії. Українці й інші немосковські народи приставали до цієї організації, бо думали, що коли вони разом з москалями повалять царську владу, то тоді й поневоленим народам стане лекше. Досвід показав, що членам поневоленого народу нема ніякого хісна належати до організацій пануючого народу, хочби навіть революційних. Бо коли до влади приходять навіть революціонери з пануючого народу, то не завсіди добровільно йдуть на уступки

поневоленому народові. Тому талановитий український політичний діяч і соціаліст *Михайло Драгоманів*, що мусів емігрувати і жив тоді у Швайцарії, по тім поганім досвіді вчив, що українському працюючому народові треба творити *свою* самостійну політичну організацію.

11. Інтелігенція провадить боротьбу в інтересі працюючого народу. Всю ту боротьбу, про яку була висше мова, провадила виключно ідейна частина інтелігенції, хоч вела її в інтересі не своїм, а цілого працюючого народу: за повне розкріпощення селянства, за визволення праці робітника зпід капіталістичного визиску, за рівне право для всіх: — за новий вільний і справедливий суспільний лад.

Інтелігенція старалася приєднати до тої боротьби народні маси, але безуспішно. Населення було неписьменне, не знало ні школи ні газети і вірило всяким сплетням, що ширили агенти уряду, що революціонери це жидівські слуги або чужі наслані шпіони і т. д. Тому в боротьбі з царською самоволею, з кріпацтвом та взагалі з цілим утиском влади стояла інтелігенція сама та сама по геройськи жертвувала в ім'я народніх інтересів майно, свободу і життя. Тільки нечисленні одиниці зпоміж селян і робітників брали участь разом з інтелігенцією в тій боротьбі проти царської влади.

ВПРАВА: 1. З яких причин був примушений цар знести кріпацтво? 2. Як відносився цар до освіти селян? 3. Чому одиничний терор московських революціонерів мусів бути безуспішний?

V. Організація московських політичних партій.

12. Початки організації московських політичних партій. Як ми вже розповідали в попереднім розділі, вдалося царській владі в половині 80-тих років 19-го століття розбити зовсім револю-

ційні організації. (Рівночасно також вдарили по українським народі, забороняючи друкувати щонебудь українською мовою (1876р.). Революційна думка не щезла, але організацій не було. Влада Олександра III. ще більше закріпила утиск народу.

Однак оставші члени відновляли поволі розбиті організації в іншій формі. В житті не може бути застою: або життя розвивається вперед, або йде назад до загибелі. Тимчасом у цілій Росії, а зокрема на Московщині розвивався капіталістичний промисл. Розвиткові капіталізму в Росії допомагала сама царська влада, щоби на випадок війни зі західними сусідами (Німеччиною та Австрією) мати в краю власне виробництво потрібних товарів. Як скоро розвивався капіталістичний промисл у Росії, на це вказує зріст числа фабричних робітників. Коли в р. 1801. було в цілій Росії всього 2.423 фабрики з 95.000 робітниками, то в р. 1893. було вже 22.403 фабрики з 1,406.000 робітниками. Правда, на півторасотки мільонів населення цілої російської держави це число фабрик і робітників є дуже незначне. Але всетаки той розвиток капіталізму і робітництва давав новий матеріал до боротьби проти царського поневолення.

Рівночасно з Європи, де в тім часі в головних державах панували вже свободніші конституційні порядки, ішов дальший сильний вплив на московську інтелігенцію. Головно *політичні емігранти* з Московщини, котрі втікали за границю з царських тюрем чи Сибіру, мали з заграниці чималий вплив на розвиток думки на Московщині. Ті емігранти перебували в Швейцарії, Франції, Англії і інших країнах. Там вони приглянулися блище до того, як організується працюючий народ. Там вони почули також з першої руки соціалістичну науку Фуре, Прудона, Ляссаля, Маркса, Енгельса. Політичні

емігранти, пізнавши ті способи політичної організації в Європі, почали старатися перещіпити їх на московському ґрунті. Вони бачили в Європі (у Франції, Німеччині, Англії, Австрії) *масові політичні партії*. Зокрема їх подив викликала сильна вже тоді німецька соціал-демократична партія. Свої думки пропачували московські політичні емігранти через друковані за границею книжки і газети, котрі таємно пачкували через російську границю.

13. Російська Соціал-Демократична Робітнича Партія. Під впливом пропаганди цих політичних емігрантів, зокрема Плеханова, Дейча, Аксельрода і Віри Зазулич почали на Московщині творитися в кількох більших містах соціал-демократичні робітничі *гуртки*. В тих гуртках ще переважували члени зпоміж інтелігенції та студенти, але також належали вже робітники. Це все ще були слабкі гуртки і мали небагато членів. В р. 1898. (отже аж 8 років по оснуванні першої української політичної партії — Української Соціалістичної Радикальної Партії в Галичині) відбувся у Минську зїзд представників 6. таких гуртків. Цей зїзд ухвалив оснувати *партію* під назвою Російська Соціал-Демократична Робітнича Партія.

Ця партія була взорована зовсім на німецькій партії, навіть приняла таку саму назву. Назва „соціал-демократична” означає згори *мету* партії: *соціальна* перебудова усіх господарських і суспільних порядків; *демократія* (народовласть) як спосіб державних порядків, то є, що сам народ має через своїх виборних представників установлювати собі порядки в громаді, повіті і цілім краю.

Але та партія позичила від німецької партії також цілу програму, котру викладала так буква в букву, як жиди талмуд. Передовсім ця партія приняла науку, що тільки *пролетаріят* (то є про-

мислове робітництво) може завести новий соціалістичний лад. Всіх інших людей працюючої класи (селянство, ремісництво, працюючу інтелігенцію) проголосила та соціал-демократична партія за дрібну буржуазію, котра нібито є ворогом соціалізму.

Провід цієї партії находився весь час за границею (Плеханов, Мартов, Ленін).

Ця партія була чисто московською, але притягала до себе також українців, щоби через них втягати українських робітників під свій вплив.

14. Партія соціалістів-революціонерів. У тім самім часі відновлюється організація колишніх прихильників „Народньої Волі”. Ці „народники” оснували також на європейський лад партію, котру назвали Партією Соціалістів-Револуціонерів.

Та партія, як уже вказує її назва, ріжнилася основно від соціал-демократичної партії. І це була партія соціалістична, але вона уважала за доцільний окремий, *особистий терор* у боротьбі з царською владою. Соціалісти-революціонери думали, що таким особистим терором можна залякати владу та примусити її до уступок. В тім вони помилялися, як ми бачили з попередньої історії, бо такий *одиничний* терор не тільки царської влади не залякував і не змушував до якихось уступок народові, але навпаки влада приміювала ще гостріші засоби і ще більший політичний і соціальний утиск. Натомість соціал-демократи не признавали особистого терору, а вчили, що лише *масовий* організований рух може повалити старий лад. Вони казали зовсім слушно, що *одиничний* терор у такім часі, коли маси сплять неорганізовані — є зовсім марний.

Але була ще друга основна ріжниця між партією соціал-демократів і соціалістів-революціонерів. *Соціал-демократи* уважали за способних до боротьби за соціалізм *тільки пролетарів* (то є про-

мислових, фабричних робітників), а селянство уважали вони за „буржуазію”. Це був спосіб талмудичного толкування Марксового маніфесту. Натомість *соціялісти-революціонери* зовсім слушно хотіли організувати і боронити *цілий працюючий народ* (то є трудове селянство, робітництво і працюючу інтелігенцію), — одним словом усіх людей праці без огляду на те, чи вони працюють як робітники в фабриці, чи як селяни на „своім” куснику поля, чи як працівники ума. На тім слушнім становищі зачинають ставати сьогодні вже всі соціялісти в світі.

Для скорочення будемо називати партію соціал-демократів — с. д., а соціялістів-революціонерів с. р.

При тім не вільно обох тих партій змішувати з українськими партіями: Українською Соціал-Демократичною Робітничою Партією (Великої України) і Українською Партією Соціялістів-Револуціонерів. Ці обі українські партії були зовсім самостійними організаціями; вони появилися дещо пізніше як московські.

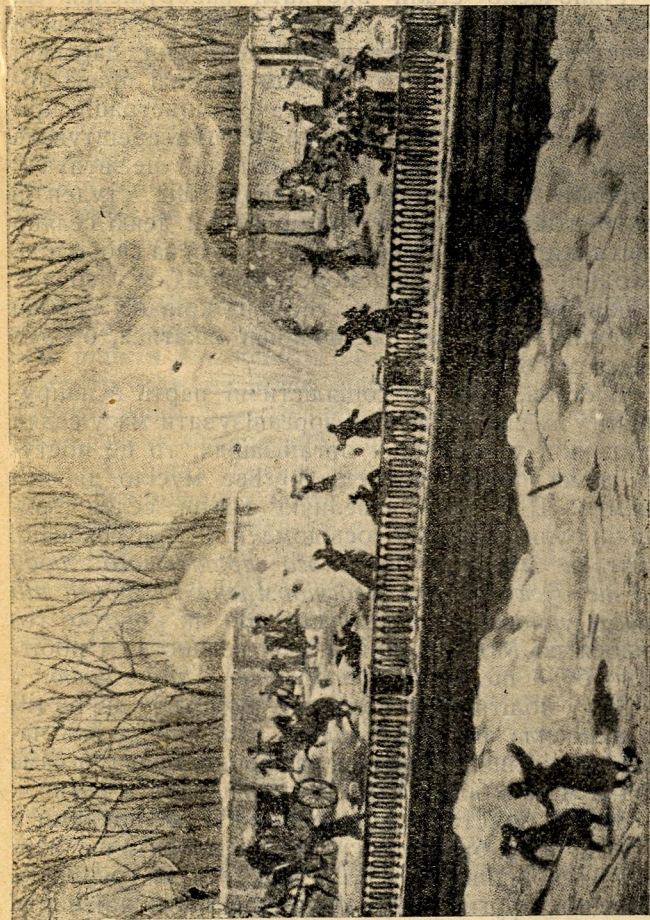
15. Політична боротьба на Московщині до 1903 р. Обі політичні партії с. р. і с. д. взялися жваво до праці. Обі, хоч потаємно, старалися освідомити як найширшу масу та зорганізувати її до політичної боротьби в себе.

Партія с. р. згідно з своєю тактикою зорганізувала при своїм центральнім комітеті окрему „Боеву Організацію”, котра мала на присуд партії виконувати терористичні замахы на царя чи значніші урядові особи. Та Боева Організація зараз у 1902. р. зорганізувала замах на міністра внутрішніх справ Сіпягіна, якого вбив студент Балмашов. На чолі цієї Боевої Організації поставила партія дуже зручного організатора *Азефа*, котрий однак дуже скоро

партію зрадив і перейшов таємно на службу поліції. З її відома він організував замах, а замаховців видавав у руки влади. (Такий спосіб поведінки називається *провокація*, а хто так чинить, називається *провокатор*. Слово „провокація” є латинське і значить „виклик”. Наприклад поліція наймає якогось безсовісного чоловіка, котрий сам „викликав” якийсь замах, повстання чи демонстрацію, щоби відтак поліції зрадити всіх учасників. Тоді поліція може перед висшою владою похвалитися, яка то ніби вона зручна і всезнаюча!). Перший раз урядово провокацію стала вживати московська поліція для боротьби з революцією.

Московська поліція пішла ще й на другу провокацію: Побачивши, що обі соціалістичні партії організують щораз більше селян і робітників у своїх рядах, *почала сама поліція творити свої робітничі організації!* Таку думку піддав владі начальник таємної поліції в Москві — *Зубатов*. (Тому такі через уряд творені організації робітників називаються „зубатівщина“).

Зубатов дуже скоро зорганізував при допомозі своїх таємних агентів таке робітниче товариство у всіх більших містах Росії. Поліція не перешкоджувала цьому товариству відбувати своїх зборів. Товариство приєднувало собі щораз більше робітників. Але й те товариство, хоч було заложене з благословення поліції для боротьби з соціалістичним рухом, дуже скоро духово визволилося зпід впливу поліційних агентів та почало вимагати різних поліпшень для робітників. Коли фабриканти не годилися на вимоги товариства, то прийшло до великого страйку в Москві. Фабриканти нарobili крику в царської влади і та за неуспіх роботи усунула Зубатова. Хоч Зубатов хотів здеморалізувати робітництво, — то це йому не вдалося. Нав-

7. 06.р. Бомбовий замах на царя Олександра II, в Петрограді.

паки через те урядове робітниче товариство навіть несвідомі робітники почали мимовільно прозрівати.

Рівночасно стали вибухати заворушення на університетах (високих школах). Студенти робили демонстрації проти реакційної політики царської влади. Вони домагалися свободи науки і права організуватися. Влада розганяла такі демонстрації кривавим способом через військо, масами арештувала студентів, але всетаки ті демонстрації не втихали і набирали політичного характеру. Від студентів стали брати собі поволі примір вже й деякі селяни і робітники. І вони зачали вже тужити за свободою. Приходило на селі до демонстраційних, політичних страйків, приходило і в місті. Уряд криваво гнобив такі демонстрації, але вже починав лякатися, бо рух робився масовим.

Все таки, хоч обі соціалістичні партії з напруженням усіх сил старалися зорганізувати масу селян і робітників у партійних організаціях, то це поступало дуже поволі вперед, бо все мусіло діятися потаємно. Ще дуже невеличкі групи селян і робітників були політично освідомлені й зорганізовані. *Величезна маса московського працюючого люду була ще дуже темна, неосвідомлена і стояла під впливом урядового попівства*; або як коротко говорилося на Московщині: в масі селянство і робітництво було ще вірне православію і цареславію.

Цілу політичну й соціальну боротьбу ще і в тім часі виносила на своїх плечах головню ідейна частина інтелігенції, борючися за народні права; а сама народня маса в більшості ще сиділа тихо в темноті.

16. Як повстали „большевики“ і „меншевики“?
До 1902. року була одна соціал-демократична партія на Московщині. В р. 1903. відбувся за границею, в Лондоні, другий зїзд соціал-демократичної партії

і на тім зїзді прийшло до розколу партії на дві частини. З якоїж причини прийшло до розколу?

На зїзд прибуло 51 делегатів, самих інтелігентів. Що до самої *програми* (то є завдання і мети) партії не було на зїзді ніяких спорів, бо програму перебирали всі московські соціал-демократи від німецької соціал-демократичної партії. Зате в основі прийшло до більшої різниці поглядів що до політичної *тактики* (то є засад, як треба переводити боротьбу за здійснення програми), хоч і тактику в основі перенимали москалі від німців.

Отож прийшло до гострого спору про те, *як має бути організована партія*. Одні делегати заступали *таку думку*: Про ціле партійне життя має рішати виключно Центральний Комітет Партії, котрого кожний член партії має *сліпо слухати*. Центральний Комітет рішає про те, хто належить до місцевих організацій, він іменує голову і секретаря місцевих організацій. Центральний Комітет може без відклику розв'язати якусь місцеву партійну організацію та оснувати нову. — Таким чином Центральний Комітет був би невідповідальним перед ніким *диктатором* над партією, бо партійний зїзд складав би сам центральний комітет, маючи вплив на склад місцевих організацій. Одним словом, прихильники цього погляду хотіли зорганізувати партію так, щоби в ній звичайні члени не мали ніякого голосу, а щоби була диктатура центрального комітету над цілою партією. Таким чином партія, що називала себе соціал-демократичною і ніби боролася за демократію в державі для цілого народу, не мала допускати демократії (народовластя) навіть в себе самої. Провідником цієї групи делегатів був *Володимир Уляноф*, з прибраним іменем (псевдонімом) *Ленін* (син московського дворянина-шлях-

тича, укінчений правник-адвокат). Як оповідає *Лев Троцький* (пізніший помічник Леніна підчас комуністичної диктатури), Ленін підчас своєї промови на зїзді дослівно показував *кулак* як символ (знак) центрального комітету партії супроти членів. Ця хвиля і цей рух Леніна найкраще відслонювала вже заздалегідь його натуру.

Другий гурт делегатів на зїзді заступав зовсім протилежну думку: Членом партії є кожний той, що признає програму партії, платить партійний податок та постійно допомагає партії своєю працею. Всі члени партії є рівні і мають рівний голос в управі партії. Всі органи партії (місцеві, повітові управи та Центральний Комітет) є виборні. В партії не сміє бути диктатури, але свідомо внутрішня демократія, то є всі члени мають поступати після тактики, яку ухвалить більшість, але меншість у нутрі партії може мати свободу думки, коли це не нарушує програми. — Провідником цієї другої групи делегатів був *Мартов*.

Отже, як бачимо, вийшов спір про те, чи в *партії* має бути демократія чи диктатура. В *державі* обі групи покищо добивалися демократії!

За групою Леніна було на зїзді *26 голосів* (в тім голос старого Плеханова, котрий потім незабаром покинув групу Леніна). За групою Мартова було *25 голосів*. Отже на зїзді за Леніном була більшість 1 голосу. Тому, що в тій основній справі обі групи не могли погодитися, то наступив розкол партії на дві частини: на *групу більшості* і *групу меншості*. По московськи група більшості називається „*большевікі*“, а група меншості „*меншевікі*“. Звідси походить назва большевиків і меншевиків у дальшій політичній житті Московщини. Несвідомі люди виводили від назви „*большевики*“ таке, що

мовляв це значить, що та партія *дає більше* народові. Як бачимо — то такий погляд не має ніякого історичного оправдання. Якби Плеханов був відразу голосував проти групи Леніна, то тоді назви були б перемінені навідворот: Ленінова група називалась би меншевики, а Мартова большевики. Але погляди обох груп були-б ті самі.

Звідки взялися такі диктаторські погляди у „большевиків“? Погляди про конечність диктатури в партії взяли большевики не від Європи. Ті погляди були *впливом чисто московських відносин*: 1) Як ~~ми~~ бачили, на Московщині революційний і взагалі політичний рух організувався довгий час на спосіб *таємної змови*. В такий змові жадав для себе провід *сліпого послуху*. Тут була заборонена всяка *критика* проводу. З огляду на таємність змови члени тої організації навіть *не знали проводу*, а тому не могли навіть його контролювати. Отож звичку диктатури проводу взяли большевики якраз з практики тих московських таємних революційних організацій. 2) На Московщині протягом цілих століть не було навіть найменшої форми демократії. Влада царя була нічим необмежена. Не було ніяк забезпеченої свободи особи. Так пригноблені інтелігентні москалі, маючи змогу управляти навіть одно-думцями товаришами, бажали хоч раз закушати роскоші свободи і влади, — ставали диктаторами у власній організації. Інші члени не дуже проти того протестували, бо здавна *звикли жити не власною волею, а сліпим послухом владі*. Стара татарська неволя і необмежена влада царя відбилася на будові душі москалів. 3) У москалів була вже навіть розвинена окрема наука такої партійної диктатури: Революціонери-анархісти *Бакунін і Нечаєф* учили просто, що в революційній

організації мусить бути *„сліпий послух* для одного *всезнаючого*, але нікому *невідомого* комітету.“ (Як бачимо, то комітет робився так непомильним (*„всезнаючим“*), як сам цар!). *„Як єзуїти*, але не з метою пригнічення, а для визволення народу кожний з нас повинен *зректися власної волі“* — так учили далі. Від тої думки вже був Бакунін і Нечаєф тільки один крок до того, щоби як єзуїти уживати *всіх засобів у боротьбі*. Людей уважали вони не за рівновартні собі істоти, але за сліпе знаряддя, за гарматне мясо, *за матеріял*, з котрим вільно робити всякі досвіди для своїх цілей. Не тільки проти царської влади уживали вони всяких неморальних способів, *але й супроти тих своїх однодумців*, котрі своїм розумом і впливом загрожували диктатурі проводу. Наклеп, брехня, очернення — були добрі для диктаторів, щоби удержатися на верху. 4) Думка про те, що в партії Центральний Комітет має мати диктаторську владу, повстала ще з такої причини:

До партії належала інтелігенція. Як ми вже згадували, ріжниця освіти народніх мас і інтелігенції була величезна: маси були майже без виїмку темні і неосвічені, а тому *кожний інтелігент згорі мав претенсію до проводу над тою масою*. Уважаючи тільки себе за освічених, виступали ті провідники супроти маси як всезнаючі, непомильні диктатори.

Провід партії був вправді за границею, в Європі. Але не всі з тих емігрантів перевчилися в Європі зовсім. Більшість з них остала з тим самим духом московського професійного революційного диктаторства.

Московська інтелігенція стояла під впливом такої думки, що ніби московський народ — це якийсь

Месія між народами, що має спасти весь світ. Вже російські царі ширили такий погляд, що Москва має бути *3-тим Римом* для світа. Серед московської інтелігенції було дуже поширене наслідком того переконання, що вся західня європейська культура і поступ — це гниль. До способів життя західної Європи москалі відносилися або з легковаженням або з погордою. Ті думки були наслідком довгого відокремлення Московщини від культурних впливів Європи. І серед московських революціонерів та соціалістів ширилися такі думки. Вони відкидали західні культурні форми і мораль. Ось „Земля і Воля“ в р. 1879. писала, що московські соціалісти мають *„скинути з свого соціалізму європейську одержу“* ! Далі вона писала, що революціонери *можуть навіть обманювати народ* : вони можуть виступити з революційною пропагандою навіть *від імени царя*, що ніби сам цар взиває нарід до революції проти панів! *Серед таких настроїв* зовсім природно вирости диктаторські посягання большевиків, їх насміх над усякою моралю та погорда до народної маси. Мовляв, *ім все вільно робити з масою* !

Це є ті причини, що привели до розколу московської соціал-демократичної партії на большевиків і меншевиків. У дальшій розвитку, за кілька-надцять років большевики перемінилися ще дальше. Вони відреклися демократії також у державі і завели диктатуру своїх урядників над цілим народом.

17. Обі московські партії і національна справа. Обі ново зорганізовані московські соціалістичні партії — соціалістів-революціонерів і соціал-демократів (большевиків і меншевиків) заступали весь час в національній справі *несоціалістичне* становище. В національній справі московські соціалісти думали так само, як московська буржуазія,

шляхта (дворянство) і царська влада. Річ у тім, що вони ніяк не хотіли погодитися з тою думкою, що від Росії мають відпасти немосковські краї: Україна, Фінляндія, Польща, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Кавказ і т. д. Тому вони всяко поборювали ті рухи, а вже особливо український національний рух. Дійшло до того, що вони навіть не хотіли допустити до творення самостійних українських соціалістичних партій. Московські соціалісти заступали думку, що мають існувати тільки *одні* „російські” партії (на цілу Росію), причім всю пропаганду на Україні провадили вони по московськи для помосковщення українських робітників (село лишали на боці). Очевидно, московські соціалісти не хотіли таксамо як царське правительство зректися українського хліба, вугля, залізної руди і т. п. багатств України. Українських соціалістів, що стали будувати окремі українські соціалістичні організації для боротьби за повне визволення України (національне і соціальне), називали вони націоналістами, шовіністами і т. д.

Ніякі докази про те, що політика московських соціалістів у національній справі є несоціалістична, нічого не помагали. Особливо великий український діяч *Михайло Драгоманів* писав про це чимало (славний його більший твір про цю справу: „Історична Польща і московська демократія”). Його труд був даремний. Тоді Драгоманів почав учити українців, що переконувати таких імперіялістичних людей письмом — шкода чорнила. „Їх треба побивати фактами!” — казав Драгоманів. Тому він всі сили покладав для вибудування *самостійної української соціалістичної партії*, котра своєю масовою силою могла-б добитися повного права українського працюючого народу.

За ту працю Драгоманова сипалися на нього за життя і по смерті самі напасти з боку московських (а також і польських) соціалістів.

ВПРАВА: 1. Під яким впливом почали організуватися політичні партії в Росії? 2. Яка різниця між партією московських с. д. і с. р.? 3. Чому більшовики були за диктатуру?

VI. Війна з Японією і перша революція.

18. Російсько-японська війна і поширення революційного руху на Московщині. Від перших початків революційної пропаганди на Московщині минуло було кількадесять років. Хоч поволі, але все таки революційна думка приймалася в московських селянських і робітничих *масах*, коли перед тим вона ширилася тільки серед інтелігенції. Інтелігенція тепер у своїй більшості була настроєна революційно. Правда, не вся вона прямувала до одної мети. Вся вона була проти необмеженої царської влади. Але одна частина тої інтелігенції по революції вдоволилась би конституційною монархією. Друга її частина була за цілковитим поваленням царської влади, за установленням республіки та за корінною перебудовою капіталістичного ладу на лад соціалістичний (як той лад мав виглядати, того докладно ніхто собі не уявляв).

Отже коло 1900. року ціле майже освічене московське суспільство і частина робітництва і селянства були настроєні рішучо проти царської влади. В тім часі (в 1901-2 р.) почалися частіші робітничі страйки. В р. 1902. вибух масовий рільний страйк і селянські розрухи на Україні. Ці страйки перший раз набрали масового характеру і були вступом до першої російської революції. Цар та його міністри і губернатори почали нюхати революційну небезпеку. Тому вони легкодушно вмотали Росію у війну з Я-

понією за здобуття нових земель на сході, від Китаю. Підчас війни гадала влада відвернути увагу революціонерів від внутрішніх справ на *зовнішню небезпеку* та викликати більші *патріотичні почування*. Крім того цар був певний, що велика російська держава скоро розібе малу Японію і тоді побідна армія зробить у нутрі держави „порядок” з революціонерами.

Війна вибухла з початком 1904. року. Але від самого початку війни царським генералам не щастило. Показалося, що Японія має справне і добре вишколене військо. Царські війська програвали раз за разом. Виявилася нездарність, нецтво та злодійства царських генералів. Вони не жалували крові салдатів і мимо того програвали. Погром царських військ на війні і ті злодійства, що тепер виходили на верх, ще більше ворушили московським суспільством проти царя.

Наслідком тих революційних настроїв Боева Організація партії соціалістів-революціонерів відновила свою терористичну діяльність. У липні 1904. року убив с. р. Сазонов міністра внутрішніх справ Плеве.

Уряд царя дуже перелякався тим зростом революційного руху серед мас, тимбільше, що в тім часі вибухла тяжка господарська криза. Для свого рятунку вхопився старого способу — *зубатівщини*. Уряд почав через попа Гапона організувати свої урядові робітничі товариства в столиці Петрограді, щоби тим способом відтягнути робітництво від революційного руху. Ці товариства попа Гапона почали сильно ширитися. Тоді рішили соціялісти використати ці товариства для своєї пропаганди. Вони всунулися як члени в ці товариства та розпочали там ширити свою революційну думку. Під впливом

соціалістичної пропаганди революційні настрої серед робітництва ще більше зростали.

До того допоміг ще такий випадок: Дирекція одної з найбільших петроградських фабрик (муніції і зброї) викинула була з праці 4. робітників за те, що вони належали до товариства Гапона. Ціле товариство почало вимагати від дирекції фабрики, щоби вона негайно приняла назад цих 4. робітників до праці. Коли фабрика на це не згодилася, робітники цієї фабрики проголосили *страйк*, котрий поширився з початком січня 1905. на всіх робітників Петрограду (до 150.000 осіб). Але фабриканти не налякалися ще зразу страйку і не уступили. Тоді Гапон постановив скликати велику робітничу демонстрацію і з нею йти до царя, добиватися в нього правди. Сам Гапон та більша частина членів його товариства були переконані, що цар хоче добра народові, а тільки його урядники не допускають до нього „правди“. Ціле товариство ухвалило думку Гапона і на 22. січня 1905. назначено цей хід до царя, щоби передати йому петицію (прохання). Рушив в назначений день великий похід робітників до царя. На знак, що це вірні піддані царя, ішли робітники з образами царя, з церковними хоругвами й хрестами. Демонстрація ішла безпечно і певно: атже проводив демонстрацією *православний піп до православного царя* і вони не були бунтівниками, але всі добрими *православними робітниками*. Але цар не вірив навіть такий вірно-підданчій демонстрації. Він звелів зібрати військо та сальвами стрілів розігнати похід. Військо ще було вірне і стріляло в хоругви, хрести і людей для... царя. Згинули сотні робітників. Та злочинна кривава різня робітників *знищила серед народу віру у „добру царську владу“* ! Народ, що мав отверті очі,

переконався досвідом, що йому нічого надіятися на царя.

Чутка про той ганебний вчинок влади з безборонними людьми почала ширитися по всіх усядах. Інтелігенція, студенти почали масово протестувати. Це потягнуло до боротьби і менше свідомі верстви селянства і робітництва. Почали вибухати то тут то там селянські і робітничі страйки та заворушення. Тепер народня маса розворушилася та стала пильніше прислухуватися до революційної пропаганди.

Царська влада почала хитатися. Одні міністри радили цареві поступитися трохи про око перед народом, а другі навпаки радили ще більше „дати в морду“. Остаточо влада рішилася відвернути увагу мас від себе на кого іншого. Вона пустила серед найтемніших людей через своїх агентів чутку, що вся криза — це робота жидів. Ті агенти зорганізували в ряді міст криваві погроми жидів і то якраз таких, що самі не мали з чого жити. Але й цей ганебний спосіб не поміг цареві.

Цар пробував успокоїти революційний рух дальше ще тим, що обіцяв *думу* (парлямент, сойм), але не з рішачим, а тільки з дорадчим голосом. Революційний рух тим не вдоволився і добивався повної волі.

19. Революція 1905. р. Маса вже була розворушена. *Студентство* почало відбувати на університетах політичні віча і демонстрації. Пішов від них клич про рішучий спосіб боротьби з царською владою: *загальний страйк*. Цей клич приймався з прихильністю серед *робітників* і селян. Страйк почали робітники в Москві (у вересні), але він ширився скоро по інших містах. Також *селянство* в багато околицях почало заворушення, котрі ши-

рилися в цілій російській державі. Воно добилося землі від поміщиків. За короткий час спалили селяни коло 2000 поміщицьких дворів. Рівночасно цар тратив найпевнішу свою опору у війську: то в однім, то в другім кінці Росії почали вибухати *військові бунти*, особливо серед воєнних моряків. Вкінці робітництво проголосило *загальний страйк*: в Москві, Петрограді і в більших провінціональних містах робота на фабриках застановилася. Залізниці і пошта станули. *Соціалістичні* партії поставили вимогу, аби скликати *Установчі Збори* народу, котрі рішили би, яка має бути влада.

Щойно тепер побачив цар та його влада, що це не переливки. Тепер мав цар до діла *не з поодинокими замахами революціонерів*, котрих легко було побороти або охоронитися перед ними скріпленою поліцією. Тепер до боротьби виступив уже сильніший *масовий рух*, котрого не далось легко замкнути в тюрму, ані побороти в отвертім бою.

Тому цар пішов на уступки перед народом, щоби ратувати свій престіл. Дня 30. жовтня проголосив свій *маніфест*, в яким заручував народові різні конституційні свободи, а з окрема признавав утворення *виборної думи* (парляменту, сойму), котра мала ухвалювати закони та контролювати владу. Таким чином *масова революція* примусила царя до знесення своєї необмеженої влади (самодержавства), а до заведення *конституції*: влада царя була тепер хоч трохи обмежена через виборних народніх послів у думі, без котрих згоди не смів цар видавати ніяких законів.

20. Дальший революційний рух. Буржуазія та буржуазно думаюча частина інтелігенції тими уступками царя вдовольнялися. За те свідоміші круги простого народу, що стояли під впливом соціалістичних

партій, уважали ті уступки царя за неvistарчаючі. Вони продовжували далі революційну боротьбу. Той рух добивався *Установчих Зборів* та дійсної народньої влади. В Петрограді фабричне робітництво утворило для продовжування боротьби свою „*Робітничу Раду*“. В Москві прийшло до збройного повстання. Однак той рух скоро був згноблений, бо маса була вже перемучена довгою боротьбою.

21. Наслідки першої революції в Росії. В р. 1905. була перший раз в історії *Росії* масова революція. Її наслідки для дальшого політичного розвитку були величезні:

1) Перший раз маси примусили царську владу до більших уступок. Необмежена царська влада по праву перестала існувати, а цар мусів числитися з голосом виборних народніх послів.

2) Це переконало свідому народню масу, що тільки організованим масовим політичним рухом можна провадити дальшу боротьбу за цілковите усунення царської влади та за соціальну перемену. Ця революція була якби школою для мас.

3) Цар поробив *невеликі* уступки („*куцая конституція*“). Хоч революція була масова, але ще невелика частина маси була освідомлена. Більша часть маси ще не розуміла цілі революції. Тому також велика більшість війська остала вірною цареві і цар при допомогі того війська і полевих судів не допустив до дальшого поширення революції. Ті полеві суди присудили на різні кари, в тім і на смерть, близько 7 тисяч людей, а понад 70 тисяч осіб держано в слідчій арешті.

Яка „любов“ була в царя до своїх підданих у тім часі видно з такої події. Генерал Кацбек здавав цареві особисто звіт з того, як він розганяв військом народню демонстрацію. Цар перервав його

бесіду й крикнув: „Всеодно, за мало вбито людей. Так, *Ви за мало вбили*“.

4) З того досвіду витягнули соціалістичні партії таку науку, що треба на будуче як найбільше працювати для освідомлення й організації маси.

5) Частина буржуазії вповні вдоволилася тим обмеженням царської влади та оснувала навіть окрему партію для оборони основ царського маніфесту з 30. жовтня (жовтень по московськи „актябр“, а тому ту партію називали „актябристами“).

Друга частина буржуазії, більш поступова, добивалася повної конституції при царі, але законним способом. Та партія назвала себе „конституційними демократами“ (к. д., „кадети“).

За повну демократію в державі боролися тільки соціалісти.

6) Наслідком утворення думи мусіли відбуватися частіші вибори. При виборчій агітації могли маси набирати лекше політичного освідомлення. Допомогало тому ще те, що тепер, хоч обмежена, але все таки була свобода слова і можливість зборів. Таким чином лекше поступала вперед *організація мас* та їх свідома революційна боротьба.

22. Національні рухи підчас революції в р. 1905. Висше ми говорили тільки про революцію на Московщині. Але рівночасно йшли тяжкі революційні бої в цілій російській державі, що поневолювала інші народи ще національно. Тому там ішла боротьба не тільки за політичну волю, за соціальні права, але й за права національні. Особливо гостра боротьба провадилася проти політичного, соціального і національного гніту на Україні, в Польщі, на Кавказі. Революційні рухи українського селянства були частіші і ширші, бо тут була традиція боротьби за волю (козацькі війни, гайдамачина,

коліївщина). На Україні підчас революції в 1905. прийшло до знесення ганебної заборони друку українських книжок і часописів, що була від 1876. р.

Отже хоч революційні рухи в Польщі, на Кавказі, в Латвії, на Україні ішли рівночасно з московським, то ті рухи були самостійного походження та ішли до відмінних цілей. На Московщині справи національної не було, а тільки політична і соціальна. На Україні справа визволення зводилася до зеднаної мети: *соціальної, політичної і національної*.

(Про історію українського відродження буде окреме видання „Самоосвіти“).

В другій частині історії революції в Росії буде оповідання про дальший хід подій аж до найновіших часів.

ВПРАВА: 1. Чому перша революція мала частинний успіх? 2. Чому та революція не мала повного успіху?

КОЖНИЙ СЕЛЯНИН

може легко навчитися поліпшити своє господарство і плекання худоби й тим приспорити собі чималі доходи. Треба тільки не жаліти кількох золотих на рік та сейчас виписати собі

ЧАСОПИС

≡ „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“ ≡

що виходить вже 17-тий рік, що два тижні великими зошитами, багато ілюстрованими та для господарів надзвичайно повчаючими.

ПЕРЕДПЛАТА за квартал тільки 3.50 зол.

ПИШІТЬ ПО ДАРОВІ ОКАЗОВІ ЧИСЛА

НА АДРЕСУ:

„СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“

ЛЬВІВ, ЗІМОРОВИЧА 20.

ЯК НАЙДЕШЕВШЕ ЗДОБУТИ ОСВІТИ

Треба передплатити за 3-50 зол. видання „Самоосвіти“. 12 книжочок на рік, це дванадцять зрозумілих популярних викладів з різних галузей знань програмі народніх університетів.

За чотири-пять років всі видання разом дадуть приступну енциклопедію знань і дадуть змогу людині, що покінчила народню освіту стати вповні освіченою людиною, якій ні одна галузь науки не буде вже чужою.

В 1930. РОЦІ ПОЯВИЛИСЯ ТАКІ КНИЖКИ:

1. Що таке самоосвіта і як до неї братися?	Ціна
Порадник, як самому вчитися	35 гр.
2. Чого земля потребує? Зимовий господарський курс дома	35 "
3. Великий зрив. Нарис історії української революції ч. I.	50 "
4. Культурна людина. Наука про те, як жити з людьми, в читальні і т. д.	50 "
5. Наш світ. Земля, сонце, місяць, планети і зорі; їх вигляд та рухи	45 "
6. Боротьба світів. ч. II. Історії укр. револ.	60 "
7-8. Тайни природи. Початки хемії	80 "
9. Історія Галичини в 1918 і 1919. ч. III. укр. рев.	60 "
10. Слово до молодих людей	35 "
11. Чоловік та жінка. Про полове життя та полове хвороби	60 "
12. Розвиток життя на землі. Наука про те, як повстало перше життя на землі	40 "

На пересилку кожної книжки треба додати ще 10 гр. Хто купує тепер ті всі книжки разом, платить тільки 4-50 зол. разом з поштовою пересилкою. Книжки всилаємо тільки за попереднім надісланням грошей. ПЕРЕДПЛАТИТИ ВИДАННЯ „САМООСВІТИ“ НА 1932. РІК, ЯКІ КОШТУЮТЬ ТІЛЬКИ 3-50 зол. ЗА 12 КНИЖОК. КНИЖКИ ПОЯВЛЯЮТЬСЯ ЩОМІСЯЧНО.

Гроші слати на адресу:
ЦЕНТРОБАНК, ЛЬВІВ, РИНОК 10. з допискою: для „САМООСВІТИ“.
В ПЕРЕДПЛАТІ КНИЖКИ ДУЖЕ ДЕШЕВІ — ОКРЕМО КОШТУЮТЬ ДОРОЩЕ.

Реклямації недержаних книжок слати на адресу: Проф. Євген Яворовський, Яворів, вул. О. Маковея (Адміністрація „Самоосвіти“).

Відповідальний за видавництво: Проф. Євген Яворовський, Яворів.

50 ЗОЛ. — 12 КНИЖОЧОК „САМООСВІТИ“

